

СОЦІАЛІЗАЦІЯ ТА ВИХОВАННЯ ОСОБИСТОСТІ ЯК КОМПЛЕКСНА ПРОБЛЕМА ДОШКІЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ

У статті розглядаються категорії соціалізації та виховання, що є актуальними для сучасного етапу розвитку дошкільної педагогіки. Автор висвітлює особливості цих дефініцій, які слугують параметрами теоретичного аналізу їх використання в науковому дослідженні.

Ключові слова: соціалізація, виховання, освіта, розвиток.

Проблема соціалізації особистості завжди займала одну з провідних позицій у соціологічних та психологічних дослідженнях. Натомість, офіційна педагогіка, розглядаючи механізми становлення особистості, оперувала поняттям виховання. Ситуація у сучасній педагогічній реальності, на думку Н. Голованової, відбувається "з точністю до навпаки": одні автори просто скасовують виховання і все, що його попередньо стосувалося, проголошують соціалізацією, витісняючи таким чином звичні і зрозумілі поняття у педагогіці; інші вважають соціалізацією громадянське і моральне виховання, намагаючись усі проблеми, пов'язані зі зміною життєвих цінностей, вирішувати засобами соціалізації; треті відносять до соціалізації усі стихійні, педагогічно необґрунтовані впливи на дитину, виводячи таким чином соціалізацію за межі предмета педагогіки" [2, 23].

Питання з'ясування педагогічного змісту та статусу категорії соціалізації привертає увагу багатьох дослідників (А.Богущ, Н.Гавриш, М. Галагузова, Н. Голованова, А.Капська, О.Конюк, Н. Лавриченко, С. Литвиненко, А.Мудрик, С.Савченко, С. Харченко). Педагогічний аспект у нашому дослідженні зумовлений дослідженням соціалізації особистості в дошкільному дитинстві. Такий суто педагогічний погляд на проблему соціалізації дітей дошкільного віку зумовлює особливості нашого дослідження, виділяючи його із загальної низки робіт, присвячених проблемам соціалізації особистості (Ж. Баб'як, Ю. Богінська, В. Іванов, С. Курінна, І. Осадчий, П. Плотніков, Р. Пріма, С. Савченко, В. Скрипка, С.Харченко, І. Шоробура та ін.).

Мета статті зумовлюється потребою в обґрунтуванні наукових підходів до процесів соціалізації та виховання особистості в дошкільному дитинстві як комплексної педагогічної проблеми, а також в усвідомленні цілей соціалізації особистості та завдань педагогічного впливу на дитину дошкільного віку.

Створення технологій соціального становлення дитини, їх практична реалізація щодо введення її в соціальну дійсність має здійснюватися на ґлибкому знанні і правильному використанні як психологічних закономірностей функціонування і розвитку особистості в період дошкільного дитинства, так і особливостей сучасного соціального середовища, в якому живе і зростає як особистість дитина дошкільного віку і яке слугує своєрідним "матеріалом" для процесу її соціалізації. Відтак, педагог має володіти науковими знаннями про природу соціуму, соціокультурного середовища, норми якого як необхідну умову своєї життєдіяльності свідомо чи неусвідомлено вибирає в себе дитина. З іншого боку, виникає потреба з'ясування сутності процесу соціалізації особистості в дошкільному дитинстві, його співвідношення з метою освіти.

Напрямами державної політики в галузі виховання стали принципами гуманістичної педагогіки, сформульованими в законах України "Про освіту", "Про загальну середню освіту", "Про дошкільну освіту", "Про позашкільну освіту", у Національній доктрині розвитку освіти в Україні, Національній програмі виховання дітей та учнівської молоді в Україні. Закладена в них методологія виховання надає пріоритетів розвиненій особистості, її життєвому самовизначенню, виокремлює як мету виховання самореалізацію особистості відповідно до її інтересів та суспільних вимог [5].

Людська особистість стає основною цінністю, тож її вихованням займаються не тільки відповідні соціальні інститути, а й те соціокультурне, духовне, етнічне середовище, та соціальна дійсність, яку щоденно переживає дитина. Науковці стверджують: "говорячи про перспективну модель особистості, ми свідомі того, що вона не може бути створена поза уявленнями про те суспільство, в якому їй призначено активно діяти" [4, с.36.] Отже, змістом соціалізації і формування особистості в усій повноті її стосунків із зовнішнім світом. Цілеспрямоване управління цим процесом, у результаті якого в дитини формується ціннісне ставлення до життя і надається можливість повсякденно проживати життєво важливі стосунки, і є головним завданням сучасної педагогіки.

Простір освіти сьогодні дедалі більше заповнюється імперативом гуманізму і демократизації, визнанням пріоритетними загальнокультурних та національних цінностей та відповідної сукупності соціально значущих якостей особистості. Це, у свою чергу, вимагає обґрунтування аксіологічних орієнтирів освітнього процесу. Звідси постає проблема пошуку ефективних способів набуття дитиною соціального досвіду, ціннісних орієнтацій, успадкування духовних надбань українського народу, а отже, осмислення педагогічних основ соціалізації. Система цінностей і якостей особистості розвивається через її ставлення до суспільства і держави, до самої себе та інших людей, відображається у її взаємозв'язках із природою, із соціумом, із мистецтвом, у національних традиціях, сімейному способі життя, у стосунках з однолітками, у спільній діяльності дітей із дорослими. Оскільки в межах нашого дослідження розглядається соціалізація особистості в дошкільному дитинстві, то, відповідно для дитини-дошкільника, реалізація мети і завдань виховання ціннісного ставлення до суспільства і держави передбачає формування здатності дитини пізнавати себе як члена сім'ї, родини, дитячої спільноти, а також виховання любові до рідного дому, вулиці, своєї країни, її природи, рідного слова, побуту, традицій [5, с.15]. Розглянемо докладніше зазначені аспекти.

Ціннісне ставлення дитини до свого соціального "Я" передбачає гармонізацію процесів адаптації та первинної соціалізації, формування комунікативних навичок, виховання елементарних форм відповідальної поведінки особистості [5, с.17]. Ціннісне ставлення до природи і сформована на його основі екологічна культура є обов'язковою умовою сталого розвитку суспільства, тому у виховному процесі необхідно враховувати специфіку ставлення вихованців до природи: прагматизм, обумовлений бажанням присвоїти об'єкти природи, які водночас сприймаються дитиною як суб'єкти, наділені власним внутрішнім світом [5, с.17]. Ціннісне ставлення до праці стосовно дітей дошкільного віку визначається у формуванні елементарних форм цілепокладання, вмінні планувати свої дії, долати труднощі на шляху до мети, діяти самостійно та цілеспрямовано, радіти з результатів індивідуальної та спільної з іншими діяльності, виявляти працелюбність [5, с.18]. Ціннісне ставлення до мистецтва передбачає виховання інтересу дошкільників до різних видів мистецтва, вміння передавати свої життєві враження художніми образами, диференціювати твори за їх характером [5,19]. Аксіологічна складова освіти, таким чином, передбачає пізнавальну орієнтацію дітей у навколишньому світі, а також має забезпечити їхнє самовизначення у різних духовних питаннях.

Водночас зауважимо, що час, коли завданням освіти було накопичення набору спеціальних педагогічно адаптованих знань, умінь, навичок, минув. Сьогодні освітні напрями вимагають пріоритетності змісту, ізоморфності соціальному досвіду, який "фокусує в собі, з одного боку, педагогічні засоби, спрямовані на його формування й відповідну навчальну діяльність суб'єкта, а з іншого – його самостійну внутрішню роботу, самодетермінуючу за своїм характером" [1, с. 22]. Життєвий та соціальний досвід особистості, окрім спеціально організованого надбання, містить і певні пізнавально-практичні надбання, які вона самостійно набуває в різних життєвих ситуаціях. Відтак, набуття соціального досвіду дітьми передбачає їх залучення до соціальної дійсності, окремі сфери якої стають сьогодні для них усе більш доступними. Отже, соціальний досвід особистості набувається роками, передавання його молодому поколінню є найважливішою функцією освіти, та й сучасний зміст освіти уже містить нашарування соціалізації.

Водночас вирішення проблеми соціалізації особистості в дошкільному дитинстві передбачає пошук результативних способів проектування і моделювання технологій і засобів соціального становлення дитини. Протягом багатьох десятиліть освіта йшла шляхом організації соціального навчання у спеціально створених умовних формах, коли "в розробках методів навчання і виховання не враховували специфіки соціального середовища, в якому формується і цілісно розвивається дитина, ігнорували особливості взаємодії в системі "предметно-соціальне довкілля – підрастаюча особистість", не брали до уваги вікових можливостей дитини у сфері її соціальних відносин" [4, с.82].

Стає вочевидь зрозумілим, що в період зміни соціальних координат, утвердження нової мети та змісту освіти необхідно віднайти і відповідні засоби виховання, які б насамперед співвідносилися з соціальною дійсністю та реальною соціальною ситуацією розвитку самої дитини, тобто тих своєрідних і неповторних стосунків між дитиною та навколишнім світом, які характерні для кожного вікового періоду. В умовах сучасної глобалізації та інформатизації суспільства, швидкої зміни змісту і способів комунікації та зростання інформаційної насиченості середовища життєдіяльності варто зважати на те, що засобами виховання є практично всі факти життя дитини, які спонукають її до прояву алтруїстичних почуттів, співпереживання, емоційно-поведінкової реакції, прояву своїх чеснот, умінь, соціального досвіду, досягнень. Це означає, що виховна практика повинна використовувати весь спектр життєвих проявів у їхньому природному виявленні. Для того, щоб засвоєння і відтворення дитиною соціального досвіду відбувалося без значних втрат для особистості, потрібна педагогічно обґрунтована технологія реалізації соціалізаційних завдань особистості на етапі дошкільного дитинства, що вимагає оновленого педагогічного підходу і створення умов для соціалізації дитини в педагогічному процесі дошкільного закладу. Це сприятиме відображенню соціалізаційної траєкторії встановлення базових стосунків дитини із соціальним світом.

Акцентуація на необхідності та природному бажанні дитини вийти в безмежний, багатограний, динамічний і завжди непередбачуваний дорослий світ робить пріоритетною проблемою єдності соціалізації та виховання у функціонуванні освітнього простору будь-якої соціальної спільноти. Розв'язання означеної проблематики гіпотетично можливе за умови поєднання особистісно зорієнтованого виховання та педагогічно виваженого процесу соціалізації особистості. Власне такий інтегрований процес взаємодії механізмів внутрішнього розвитку дитини і стимулювання його засобами виховання не тільки створить сприятливі умови для соціального прогресу, але й зумовить поступовий рух до стабільного стану оновленого українського соціуму. Розгляд соціалізації і виховання особистості в межах різних галузей науки, засвідчує стійку взаємну співзв'язаність означених процесів.

Трансформація авторитарної виховної парадигми в парадигму гуманістичної педагогіки, в основі якої лежить особистісно зорієнтоване виховання, об'єктивно відображає системні зміни в сучасному суспільстві. Береться до уваги, що виховання, як відносно соціально-контрольована соціалізація, здатне впливати на оновлення суспільства. З іншого боку, сучасною педагогічною наукою досліджуються та розв'язуються на теоретичному і технологічному рівнях проблеми управління процесом соціалізації дитини, педагогічного регулювання впливів соціокультурного середовища з метою досягнення цілей виховання, що засновується на ідеї саморозвитку суб'єкта як творчої особистості (Л. Артемова, І. Бех, Ю. Богінська, С. Бондаревська, М. Галагузова, Ю.

Гапон, Н. Голованова, А. Капська, Н. Лавриченко, А. Мудрик, М. Селіванова, А. Петровський, С. Савченко, В. Семенов, С. Харченко та ін.). Виходячи з таких позицій, дитина одночасно є:

- об'єктом впливу середовища, в якому вона народилася, та обставин, у яких вона росте і розвивається;
- об'єктом цілеспрямованого та стихійного, систематичного та епізодичного, довготривалого та короткочасного впливу;
- суб'єктом різних видів діяльності: комунікативної, ігрової, навчальної, трудової тощо;
- особистістю, яка уособлює багатовимірне ставлення до світу, інших людей, самої себе;
- індивідуальністю, яка відрізняється лише її властивими особливостями, своєрідною сукупністю властивостей і якостей та їх проявів.

Для вибудовування логіки педагогічного аспекту процесу соціалізації особистості найважливішим є виокремлення двох форм соціалізації, яка проходить як в умовах стихійної взаємодії особистості з оточенням і стихійного впливу на неї різноманітних, іноді досить суперечливих обставин життя, так і в процесі цілеспрямованого виховання, яке здійснюється в сім'ї та спеціально створених освітньо-виховних закладах. Виховання, таким чином, є своєрідним механізмом прискорення процесу соціалізації, оскільки має змогу призупинити або послабити негативні наслідки соціалізації, надати їй гуманістичної спрямованості. Отже, виховання як інструмент прискорення та корегування процесу соціалізації є одним із головних шляхів організованої соціалізації. Терміни "соціалізація" і "виховання" є двома боками одного процесу, оскільки цілісність соціального та індивідуального життя передбачає взаємообумовлену єдність передбачуваного і стихійного, організованого і випадкового, наміченого і непередбачуваного.

Сучасна соціокультурна ситуація висуває перед педагогічною наукою потребу переосмислення й перегляду звичних настанов у соціалізації та вихованні підростаючої особистості, зокрема цілей соціалізації особистості в період дошкільного дитинства, а також завдань педагогічного впливу на конкретну особистість дитини-дошкільника. Зауважмо, у науковій літературі представлений погляд (М.З. Личиков, Б.А. Смирнов), за яким "вести мову про цілі соціалізації можливо лише умовно, оскільки цей процес об'єктивно складається як із цілеспрямованих, так і стихійних впливів" [3, с.43]. Тому, на думку авторів, щодо соціалізації правильніше застосовувати категорії "основна функція" або "результат" як "рівень або стан об'єкта соціалізації, який повинен бути досягнутий у результаті соціалізації". Авторі, посилаючись на думку багатьох учених, як основну функцію соціалізації вбачають "досягнення такого рівня розвитку людини, коли вона має змогу активно функціонувати як повноправний член суспільства" [3, с. 44]. Ми поділяємо позицію тих учених, які вважають, що у найзагальнішому вигляді ціль як компонент соціалізації "існує не сама по собі, а ніби включається у всі засоби соціалізації: декларується в освітньо-комунікативних формах, виражена у нормативних зразках, стереотипах і традиціях, пред'являється як стимули та регулятори поведінки" [2, с.150]. Соціалізація, прилучаючи індивіда до соціокультурних цінностей, створює практичне розвивальне середовище, духовний і предметний простір виховання як механізму для самореалізації особистості, перетворення її на самодостатній соціальний організм, тим самим надаючи вихованню реального змісту. У протилежному випадку процес соціалізації позбавляється гуманістичного сенсу і стає засобом психологічного насилля, розвитку конформізму, слухняності, уніфікації, нівелювання людського "Я".

З педагогічного погляду, розуміння цієї особливості виводить нас на особистісний план соціалізації, на конструювання дитиною у спільній діяльності з дорослими та однолітками такого образу світу, в якому відобразиться відкриття та освоєння дитиною двох важливих життєвих аспектів – світу власного "Я" (як виявлення та ствердження себе серед оточуючих) та системи понять і уявлень про соціальний світ – "образ світу" (як можливості "вписатися" у соціальне довкілля, віднайти себе в ньому, спроможність жити в умовах постійних змін). Педагогіка розвитку дошкільника як особистості, що утверджується в системі дошкільної освіти Базовим компонентом дошкільної освіти з властивим їй дитиноцентризмом і цільовою настановою на оволодіння дитиною наукою і мистецтвом життя, постає як основа формування гуманістичної позиції особистості, для чого необхідне позитивне сприйняття себе та інших людей, оптимістичне світосприйняття. Мета соціалізації розглядається нами як багатовимірний конструкт, який можливо спроектувати на "площини" чотирьох сфер життєдіяльності дитини. Кожна сфера реалізує лише частину, "зріз" цієї глобальної мети, а вміст цієї частини визначається змістом сфери в соціальній дійсності. Аналіз цілей соціалізації дошкільника через призму специфіки соціально-педагогічного супроводу дозволить згрупувати можливості соціалізації у три функції, що умовно задають окремі цільові напрями: 1) сприяння адаптації дитини до умов життєдіяльності (введення дитини у світ людських стосунків, формування у дітей відкритості до світу людей); 2) сприяння динаміці і розвитку самоусвідомлення, що дозволить дитині змінювати уявлення про себе і ставлення до себе у процесі життєдіяльності, (формуванням готовності до сприймання соціальної інформації, виховання навичок соціальної поведінки, 3) формування у дитини суб'єктивної життєвої позиції, допомога в самореалізації.

Передусім це стосується виховання усвідомленого ставлення до себе як вільної самостійної особистості та до своїх прав і обов'язків, що визначається зв'язками з іншими людьми; здатності вибірково ставитися до цінностей, реалізувати своє бачення світу, яке йде від індивідуального досвіду взаємодії з ним. Окреслені цілі ми розглядаємо як основу для відбору оптимальних, ефективних та доцільних змісту, форм, методів та засобів соціалізації дитини, а також визначення акцентів у підготовці педагогів дошкільного профілю, соціальних педагогів та практичних психологів у системі освіти.

Висновки. Коло парадигмальних підходів до визначення змісту і технології сучасного виховання дітей охоплює пріоритети теоретико-методологічного забезпечення процесу соціалізації як цілісного соціокультурного явища та виховного контексту його організації. Це зумовлено тим, що об'єктивна діалектика стосунків між особистістю та суспільством набуває сьогодні чіткої орієнтації на створення простору для розвитку творчої особистості у відкритих соціуму освітньо-виховних системах. Тобто першорядність соціалізації щодо питань виховання, змісту освіти, методології педагогічного процесу виступає як аксіоматична істина. Саме тому виховання є необхідною складовою ширшого і багатofакторного процесу соціалізації, який поєднує педагогічні і соціальні впливи, цілеспрямовані та стихійні, безпосередні та опосередковані. Виховання, таким чином, забезпечує дитині "вихід у соціум" (умови життєдіяльності дитини, її продуктивну діяльність і спілкування, що сприяють нормальній соціалізації) та "вибудовування себе" (процес індивідуалізації, набуття соціального досвіду, конструювання свого життєвого світу). Акцентация лише на одному з цих двох взаємопов'язаних процесів призводить до їх неефективності, що обертається важкими наслідками для особистості та суспільства в цілому. Якщо ці процеси не реалізуватимуться через виховання, то в широкій соціальній практиці і в педагогічно організованому просторі це неминуче призведе до загострення деструктивних процесів. Тому ситуація навколо соціалізації й виховання особистості в дошкільному дитинстві потребує методології, яка ґрунтується на поліпарадигмальному баченні вищезазначеної проблеми, багатомірному просторі ідей, їх соціально-педагогічній інтерпретації й ефективному впровадженню в освітню практику дошкільних навчальних закладів.

Приймаючи ціннісне ставлення дитини до світу і до самої себе як змістову основу сучасної освіти, яка "повинна спиратися не тільки розквіту особистості, але і зробити її здатною до соціального життя, повинна підготувати її до соціальної діяльності" [6, с. 295], необхідно віднайти науково обґрунтовану систему соціально-педагогічного супроводу, що дозволяє дитині активно проявляти свою суб'єктивність. Детальний опис системи соціально-педагогічного супроводу, що є базисною для нашого педагогічного дослідження, зумовлює перегляд характеру функціонування соціальних інституцій дошкільної освіти, оновлення її змісту та вироблення на цій основі інноваційних технологій соціального становлення особистості в дошкільному дитинстві, що окреслює перспективу подальших розробок нашого дослідження.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бех І.Д. Принципи сучасної освіти / І.Д. Бех // Педагогіка і психологія. – 2005. – №4. – С. 5-27.
2. Голованова Н.Ф. Соціалізація і виховання дитини / Н.Ф. Голованова. – СПб.: Речь, 2004. – 272 с.
3. Личиков М.З., Смирнов Б.А. Соціологія виховання. – М.: Фирма Гардарика, 1996. – 111 с.
4. Кремінський В.Г. Освіта і наука України: шляхи модернізації (Факти, роздуми, перспективи) / В.Г. Кремінський. – К.: Грамота, 2003. – 216 с.
5. Національна програма виховання дітей та учнівської молоді в Україні // Світ виховання. – 2004. – № 4(5). – С. 6-31.
6. Фельдштейн Д.И. Психологія взросления: структурно-содержательные характеристики процесса развития личности: Избранные труды / Д.И. Фельдштейн. – [2-е изд.]. – М.: Московский психолого-социальный институт: Флинта, 2004. – 672с.